

FIGYELŐ

Magyar nyelvelmékek. Csaknem száz éve, hogy ZOLNAI Gyula fogalommal vált kitűnő kézikönyve *Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig* (Bp. 1894.) címmel napvilágot látott, de a közben eltelt évtizedek alatt nem lépett helyébe egyetlen olyan reprezentatív kötet sem, mint MOLNÁR József és SIMON Györgyi most megjelent munkája (Tankönyvkiadó, 1976. 2871.). Mivel középkori írásbeliségünk magyar nyelven fennmaradt dokumentumai a nyelvtudományon kívül számos társtudománynak szolgálnak forrásul, a vállalkozás sokkal jelentősebb annál, mintsem pusztán oktatási célból összeszerkesztett kompendiumot lássunk benne. Maguk a szerzők is hangsúlyozzák bevezetőjükben, hogy munkájuk során nemcsak az egyetemi hallgatók igényeire, de a nagyközönség, sőt a nemzetközi kutatás várható érdeklődésére is tekintettel voltak (5. l.). E helyesen hangsúlyozott *interdiszciplináris szemlélet jegyében*, nem nyelvészeti szempontból, fűzünk néhány megjegyzést ehhez a gonddal, nagy hozzáértéssel készült értékes kiadványhoz.

A könyvön végigvonul egy messzemenően érvényesülő hagyománytisztelet. A szerzők nem akartak mindenáron új művet alkotni, s ennek megfelelően beépítették könyvükbe a jelentős előzmények (ZOLNAI Gyula, PAIS Dezső, JAKUBOVICH Emil és SZABÓ Dénes) minden felhasználhatónak látszó eredményét. Rendszerező elvül a ZOLNAI-tól, PAISTÓL s JAKUBOVICH-tól is alkalmazott kronológikus tárgyalásmódot fogadták el (bár ehhez nem kell feltételezni előzetes mintákat sem), anyagválogatás tekintetében a korábbiak megrostálásával párhuzamosan jelentős mértékű új anyagot vettek fel frissen felfedezett emlékekből, bibliográfiai apparátus tekintetében viszont megelégedtek SZABÓ 1959 előtti szakirodalmi adatainak 1970-ig történő kiegészítésével. Nem kétséges, hogy az elődök nyomdokain történő következetes haladás nem csupán elkerülhetetlen, de helyes is volt, bár a hagyománytisztelettel nem lett volna összeférhetetlen egy kissé tágabb horizontú kitekintés más szaktudományok felé is.

Ami a kronológiát illeti, azzal föltétlenül egyet lehet érteni, hiszen a tematikus csoportosítás ismétlődő időrendje helyett (vö. SZABÓ Dénes tankönyvét) csakis így lehet jól illusztrálni egy nyelv történeti fejlődését. Kár azonban, hogy az alapulvul leszögezett szoros kronológia több helyütt mégis megbomlik: KORVIN (máskor: KORVIN) János 1502-ből keltezett levele megelőzi a czenstochowai *Credo*-t (1501), LENCSEs György orvosi könyvét az 1577. körüli időkre teszik VARJAS Béla nyomán a szerkesztők, mégis a *Keszt-helyi-kódex* (1522) előtt áll, BATTHYÁNY Boldizsár levele 1570-ben íródott, tehát nem előzhetné meg a *Kalotaszegi osztozó levél* közlését (1562), KOMJÁTI Benedek evangéliumfordítása 1533-ban jelent meg, SYLVESTER tankönyve viszont 1527-es, így az elsőbbség KOMJÁTI-t nem illeti.

E könnyen javítható kronológiai zavarok helyett érdemesebb közelebből szemügyre venni a kötet egyik sarkalatos problémáját, a válogatás munkáját. Vegyük sorra: 1. mi maradt ki ZOLNAI és SZABÓ köteteihez képest; 2. mi bennük az új; 3. mit hiányolunk. A korábbi nyelvelmék-kötetekkel ellentétben (ZOLNAI, SZABÓ), nem szerepel az új ki-

adványban a XVI. sz. négy kódexe: a *Czech- Jordánszky-, Kazinczy- és Érsekújvári-kódex* (1513–1531 közötti időszakból). Az elhagyottak helyébe egy műfajilag gazdagabb nyelvemlékesoport került, mégpedig egy kódex (*Cornides-k.*), egy imaszöveg (Czenstochowai *Credo*), egy becsületbírósi ítélet 1516-ból és négy missilis levél, nevezetesen CORVIN Jánostól (1502), egy ismeretlen asszonytól (1515), BATTYÁNY Ferenctől (1526) és PUTNOKY Áfrától (1531), ami végeredményben kedvezően élénkítette a XVI. sz. első felének emléktanyáját.

A XVI. század második felében már színtelenebbre sikerült a válogatás, mert itt két erdélyi jogi iratot (osztozó levél 1562-ből és tetemrehívás 1589-ből) és két missilist (BATTYÁNY Boldizsárhoz, 1570; VÁRDAY Katához, 1594) találunk a nóvumok között, tehát négy darabból két-két azonos műfajt. Mindezek alapján a kötet új anyagának mérlegét a következőkben vonhatjuk meg: eddig nem tárgyalt forrásokat csak a XVI. sz. vonatkozásában alkalmaznak a szerkesztők a következő műfaji megoszlásban: 6 missilis levél, 3 bírósági perirat, 2 irodalmi szöveg. Véleményünk szerint a levelek szerepeltetésének aránya túlzott, főleg, ha arra gondolunk, hogy nyílt volna bőven alkalom újonnan felfedezett, irodalomtörténeti értékű kéziratok felvételére is.

Lehetett volna gondolni a *Szendről hegedősének* (STOLL Béla, ItK 1953), a *Fanchali Jób-kódex* BALASSI-dramájának vagy a *Pajkos éneknek* (mindkettő: J. MIŠIANIK—ECKHARDT S.—KLANICZAY T. kiadásában, Bp. 1959.), BALASSI egyetlen autográf verskéziratának (STOLL Béla, MNy XLVIII.; 1952.) bemutatására, vagy a ritkaságszámba menő virágénekek két újonnan felfedezett töredékére (CSAPODI Csaba, ItK 1954., illetve MÉSZÁROS István, ItK 1960.), melyek irodalomtörténeti értékűvé is emelték volna az elemzett nyelvemlékeket. Lehetséges, hogy nyelvtörténeti érdekek szóltak a szerkesztők válogatási szempontjai mellett, de ha meggondoljuk, hogy három esetben ellenőrizhetetlen XIX., illetve XX. századi nyomtatott szövegközlés szolgál a nyelvéllapot megállapítása alapjául (*Egy ismeretlen asszony levele*, kiadva DEÁK Farkastól, 1879-ben, *Erdélyi osztozó levél* és *Tetemrehívás*, mindkettő SZABÓ T. Attila gondozásában, MNy 1967., ill. 1958.), akkor ez az érv föltétlenül elesik.

Bármennyire jellemző is a kötet egészére a korábbi nyelvemlékkiadványok tradíciójának ápolása, sőt tiszteletben tartása (gyakran még a kiválasztott szemelvény is mechanikus átvétel valamely — idézett — előzőből), a nyelvtörténeti problémák mellett elkerülhetetlenül felmerülnek más egyebek is, melyekre nincs — és a kutatások előrehaladta folytán — nem is lehetnek precedensek. Irodalomtörténeti szempontból például szóvá kell tenni azt a képtelenséget, hogy a három huszita kódexből négy lesz, mert miközben maguk a szerkesztők szögeznek le világosan a *Huszita Biblia* fogalmának fiktív voltát, s utalnak arra, hogy az nem más, mint a *Bécsi-, Müncheni- és Apor-kódex* összefoglaló neve, a három kódex mellé mégis egy önálló negyediket kreálnak *Huszita Biblia* címen, sőt egy fakszimilét is közölnek belőle. (!) Kell-e mondanunk, hogy a kódexlap a *Müncheni-kódex* naptárkerekére, és hogy a fejezet végén beidézett gazdag bibliográfai apparátus 90%-a konkrétan a másik három kódexre vonatkozik? Kevésbé látványos, de irodalomszakos egyetemi hallgatók előtt is evidens melléfogással találkozunk a *Ponciánus*-fejezetben. A könyv ugyanis a bécsi kiadást elemzi és illusztrálja, szövegkiadásként is a HEINRICH-féle publikációt idézi, miközben a szakirodalomban helyet kapnak WALDAPPEL József és NEMESKÜRTY István alapvető dolgozatai, bár ezek tudvalevően a kolozsvári *Ponciánussal* foglalkoznak elsősorban, s épp azt igyekeznek bizonyítani, hogy a HEINRICH Gusztávtól kiadott bécsi fordításnak semmi köze a HELTAI-féle kolozsvári *Ponciánushoz*.

Nyelvi problémák is felmerülnek a kiadvánnyal kapcsolatban. A szerkesztők mintha megfellebbeznének arról, hogy elsősorban tankönyvet készítenek, eredeti nyelven közlik a veszprémi oklevelet, a tihanyi apátság alapítólevelét, a dömösi prépostság ado-

mánylevelét, a tihanyi apátság birtokösszeírását, valamint a *Váradí Regestrum* szemelvényeit. Hogy a középkori latin oklevél- és jegyzőkönyvszövegeket a nem latin szakos hallgatók megértik-e vagy sem: bizonytalan (érdemes lett volna felfigyelni Mészöly Gedeon helyes eljárására, aki ómagyar szövegeket tárgyaló tankönyvében pl. megadta az oklevelek magyar fordítását), de hogy a veszprémvölgyi oklevél szövegromlásokkal nehezített középgörög nyelvvel, bizánci népies stílusával, görög–latin szakos bölcsészeken kívül senki sem fog boldogulni: az bizonyos. Miért nem lehetett párhuzamosan hozni a minden szempontból elfogadható CZEBE Gyula-fordítást?

Filológiai kérdés, de némiképp ide tartozik a latin forrásszövegek közlésének ügye is. Ha a szerkesztők abból indulnak ki, hogy a latin nyelvtudás valamilyen szinten feltételezhető vagy megkívánható a könyvükből tanuló egyetemistáktól (vö. 8–9. l.), akkor önmagukkal kerülnek ellentétbe azáltal, ha ezt a felkészültséget alábecsülik néha. Az *ómagyar Mária-síralom* bemutatásnál például közlik — bevallásuk szerint az *ómagyar olvasókönyvből* — a latin megfelelőt, de sajnos nem eléggé körültekintően, mert ügyet sem vetettek az ottani lábjegyzetekre. Ez azzal a következménnyel járt, hogy épp az irodalomtörténetileg legtöbbet citált négy sor (*Virág virága* stb.) latin forrásszövegét hagyták ki (*Flos florum* etc.), mivel e sorokat (a szekvencia bővebb változatához tartozván) PAIS csak jegyzetben adta ki. A szövegközlés csonkasága folytán tehát az *ómagyar Mária-síralom* itt közölt kétnyelvű szövege alkalmatlan irodalomtörténeti, esztétikai elemzésre és az egyetemi szemináriumi munka során a hallgatóknak épp úgy, mint az érdeklődő magyar és külföldi olvasóknak (vö. 5. l.), ismét vissza kell térniük az 1929-es *ómagyar olvasókönyvhöz*.

Technikai kérdések is jócskán akadnak a kötetben: sok baj van a bibliográfiákkal és az illusztrációkkal. A bibliográfiákban a *Kiadások* és az *Irodalom* c. fejezetek között elmosódnak a különbségek, számos szövegkiadás található az irodalom cikkei közé keverve. Az egyes tételek címléírása következtelen. A folyóiratcikkek címei egyszer felbukkanak, másszor nem, folyóiratoknál néha naptári év és kötetszám van, ugyanazon folyóiratoknál azonban néha csak az egyik vagy a másik adat szerepel. A művek felsorolásának logikája követhetetlen. Nincs sem szerzői betűrend, sem kronológia, hanem ez is, az is, vagy semmi. Rövidség kedvéért vegyük példának a HELTAI-fejezet irodalmát, melynek szerzői alfabetikus sorrendje a következő: B, H, M, V, T, F, W. Kronológiája pedig ez: 1907, 1953, 1963, 1964, 1915, 1967, 1934. De hivatkozhatnánk sok más fejezetre is, mert ugyanilyen rendezetlenség tapasztalható az *ÓMS*, *TihAI*, *Dömösi adománylevel*, *Székelly István*, *Bornemisza Péter* stb. esetében.

Elgondolkodtató, hogyan vehették a szerkesztők alapul SZABÓ Dénes szakirodalmi összeállítását anélkül, hogy megkísérelték volna a nála jelentkező hiányokat pótolni. Így teljesebbé válhatott volna egy-egy nyelvemlék szakirodalma s nem kellene a kontrollt magának az olvasónak minduntalan elvégeznie. Arra hivatkozni, hogy „a nyelvemlékekkel foglalkozó korábbi kiadványok . . . mind közlik a kutatás akkori állásának megfelelő bibliográfiát s a régebbi alapvető irodalmat is megemlíti”, kényelmes, de nem jó megoldás, mert a szűrőpróbák hiányzó szakcikkek tömegére vetnek fényt (azt az elképzelést, hogy csak nyelvészeti vonatkozásúakat idézzenek, nem tudták — nem is tudhatták — megoldani a szerkesztők). Néhány bizonyíték a teljesség igénye nélkül: *ÓMS*, *KT.*: Császár Elemér: A középkori magyar vers ritmusa. Bp. 1929.; *SchlSzj.*: GÁLDI László, MNy 1941.; *Apor-k.*: LOSONCZI Zoltán, MNy 1929.; *Soproni virágének*: MOLLAY Károly, Sopron 1939.; *Festetics-k.*: BABOSS R. Ernő, NyK 1941–1943.; *Példák könyve*: KATONA Lajos, ItK 1899.; *Cornides-k.*: HOLIK Flóris, ItK 1922.; *Peer-k.*: DEME László, MNy 1953.; *Keszthelyi-k.*: HARSÁNYI István, It 1912.; *Tihanyi-k.*: HATVANI János, NyF Bp. 1914.; *Bornemisza Péter*: SCHEIBER Sándor, Antik Tanulmányok 1957.; *Károli Gáspár*: KATHONA Géza, Debrecen 1943., RÉVÉSZ Imre, ProtSz 1940. stb.

Nem sikerült beváltaniuk a szerkesztőknek maradéktalanul azt az ígéretüket, miszerint SZABÓ Dénes alapján közlik a régebbi szakirodalmat, de *kiegészítették* „az újabb cikkek, tanulmányok felsorolásával” (9. l.). Anélkül, hogy teljességre törekednénk, ismét csak egy-két kontroll eredményét villatjuk fel. Hiányzik az 1970 előtt megjelent szakirodalomból többek között: *TihAL.*: KOMJÁTHY Miklós, *Études historiques*, I. Bp. 1960.; *HB.*: PÁSZTÓ András, MNy 1966., BOROS Tibor, Nyr 1967.; *óMS.*: MEZEY László, *Acta Litteraria* 1969.; *KT és Sz.*: DÉCSY GYULA, *Ural-Altaische Jahrbücher* 1959.; *Apor-k.*: VÉRTES Edit, MNy 1964.; *Winkler-k.*: FARKAS Vilmos, MNy 1961.; *Székelyudvarhelyi-k.*: PÁLFALVI Etelka, *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio ethn. et. lingu.* 1967.; *Pesti Gábor*: KUBINYI András, ItK 1968., NEMESKÜRTY István: *A magyar széppróza születése*, Bp. 1963., WALDAFFEL József, It 1933.; *Heltai Gáspár*: NEMESKÜRTY i. m. és számos friss eredmény; *Székely István*: DÁN Róbert, FK 1967. stb.; Mindezek a hiányok nem utolsósorban abból fakadnak, hogy az apparátus fő forrásait csak a nyelvészeti folyóiratok alkották (vö. 5. l.), de még azok sem mindig.

Arra nem térünk ki, hogy véleményünk szerint lehetett volna 1970-ben megjelent cikkeket is bedolgozni, mivel a kolofon szerint a kézirat 1972. januárban került nyomdába. Például: *TihAL.*: KRISTÓ Gyula, MNy 1970.; *HB.*: IFJ. HORVÁTH János, MNy 1970.; *Nagyszombati-k.*: D. BARTHA Katalin, MNy 1970.; *Lencsés György orvosi könyve*: LÁZÁR SZINI Karola—SPIELMANN J., *Orvosi Szemle* (Románia) 1970.; *Sylvester János*: ERIKA ISING: *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa*. Berlin 1970. stb.

Bibliográfiai probléma még az álnevek feloldatlanul hagyása. Közhely, hogy MELEGDI János = MELICH JÁNOS, SZENTJÓBI Sándor = SZENTPÉTERY IMRE, de azonosításuk elmarad, így a pontos adatok ellenére is fennáll a félreértés veszélye. Téves volt szakirodalmként beidézni a *Margit-legendához* RÖSSLER MÁRIA: *Magyar domokos-rendi példák*. Kassa 1927. c. könyvét, mert az kizárólag FERRARI Zsigmond (Sigismundus Ferrari): *De rebus Ungaricae Provinciae Sacri Ordinis Praedicatorum* (Bécs 1637.) c. könyvének magyar vonatkozásaival foglalkozik és még párhuzam kedvéért sem idézi sehol a *Margit-legendát*. (A szerző neve a címlapon: RÖSSLER Mária Irén, a kiadás helye „Košice-Kassa”.)

Technikai szempontból a kötet alatta marad saját lehetőségeinek. Színes illusztráció nincs az egész könyvben, jóllehet a borítón három kódexlap is pompázik többszínnyomásban. Sajnos még illusztráció sincs mindenütt (*Jakab prépost levele, Egy ismeretlen asszony levele, Kalotaszegi osztozó levél, Egy udvarhelyszéki tetemrekhívás*), pedig új anyag beválogatásánál erre is kellett volna ügyelni. Ahol van, ott viszont eléggé széles a skála a kifogástalan produkciótól kezdve (*óMS, SchlSzj, Margit-legendá, Nagyszombati-k., Corvidés-k., Lencsés György orvosi könyve, Batthány Ferenc és Putnok Áfra egy-egy levele*) a közepes színvonalún át egészen a gyengéig (*Török Imre verses köszöntője, Corvin János levele, Telegdy Pál levele* és olvashatatlanul apró feliratai miatt valamennyi térkép), melyeket jobb lett volna kihagyni. Amennyire megítélhető, itt a műszaki színvonal nem segíthetett, mert ezek a régi kéziratok nem reprodukálhatók elfogadható színvonalon, s így a szerkesztők szép elképzelése, hogy ti. a hasonmások olvashatók és tanulmányozhatók legyenek, nem valósulhatott meg egészen. De ha csak ez lenne az akadálya a könyvben tárgyalt nyelvemlékek használhatóságának, talán még elégedettek is lehetnénk, ám van egy furcsa rejtély is: mi szükség volt egész sor kódexnél és XVI. századi nyomtatványnál 2, 4, 6, 9 sőt 12 lekicsinyített lapot közölni az egyetlen, szükséges és elegendő, tükörnagyságra klisírozott (nagyított vagy kisebbitett) lapnál? A *Jókai-kódexnél* egy oldal duplikálva is van: egyszer kinagyítva, másszor negyedére zsugorítva... Nem időzve tovább az illusztrációk technikai-műszaki kérdéseinél, még csupán annyit jegyzünk meg, hogy szerintünk hiba volt a veszprémvölgyi oklevél mindkét példányát lefotóztatni, ha a görög szövegközlés nincs tekintettel a kettő közötti el-

térésekre, hiba volt továbbá a renovatio szövegét is nem közölni, ha más kódexek latin megfelelői is bekerültek a könyvbe, végül nagy hiba volt a *Várad Regestrum* XIII. századi lokalizációja után, a fejezeteim alá betördelni a XVI. századi kiadás négy nyomtatott lapját.

A kötet végén alfabetikus felsorolásban található a nyelvtudományi szakirodalomban használatos rövidítések lajstroma. Egy ilyen összeállítás akkor tölti be feladatát, ha egyértelműen, pontosan és hiánytalanul eligazít minden kérdésben. A napi gyakorlat ellentmondásait itt nem szentesíteni kell, hanem a helyesnek látszó irányba terelni. Sajnos ez a jegyzék se egyértelműnek, se pontosnak, sem pedig hiánytalanak nem mondható. Lehet-e fel nem figyelni ilyen következetlenségekre: az *MTA I. Osztályának Közleményei* = „Ak. I. O. K.”, ellenben *II. Osztályának Közleményei* = „II. OK.”, az *Irodalomtörténeti Közlemények* először = „IrtörtKözl”, de két sorral alább „ItK”? Lehet-e pontosnak nevezni ezt a magyarázatot: az *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* rövidítése „ALH”, feloldása pedig a szerkesztők szerint: „Acta Linguistica Hungarica”? És végül, lehet-e hiánytalanaknak elkönyvelnünk olyan listát, ahol a tárgyalt nyelvmemlékek közül kimarad a *Példák Könyve*, a *Székeljudvarhelyi-kódex* és a *Gyöngyösi Sótártörredék* rövidítése? (Mindhárom előfordul az alapul vett SZABÓ-féle tankönyv hasonló regiszterében.) Az már csak szépséghiba, hogy minden egyes esetben elmarad a címek mellől a nyelvmemlék kiadójának neve, kivéve a *BesztSzj.* esetében, melyről megtudjuk, hogy Finály Henrik bocsátotta közre...

Befejezésül néhány rendszertelen marginális jegyzet. A veszprémvölgyi görög oklevél ISTVÁN királya, azért mert kereszténynek mondja magát (*ἔγω στέφανος χριστιανος*) nem föltétlenül I. (SZENT) ISTVÁNNal azonos, mert GÉZA fejedelem görög keresztény neve is ISTVÁN volt. Az árnyaltabb fogalmazás szükségességére már SZABÓ Dénes is felhívta a figyelmet! A *Tihanyi alapítólevél* szövegének végén nem állhat „P. H.”, csak „L. S.”. Hogy a huszita eredetű bibliafordítások magyar szövegéhez nem párosíthatjuk alapszövegül a *Vulgata* modern kritikai textusát, könnyen belátható az egykorú variánsok nagy számának ismeretében. TÖRÖK Imre verses köszöntőjét HORVÁTH Cyrill is kiadta (betűhíven, kritikai igénnyel) az RMKT I. második kiadásának 477. lapján, ez azonban hiányzik a mindössze két tételt felvonultató bibliográfiából. A soproni virágencet nem „egy soproni jegyző”, hanem GUGELWEIT János jegyezte le (MOLLAY Károly ezzel kapcsolatos cikke is hiányzik). A *Festetics-kódex* hiába „a középkorból ránk maradt legfényesebb magyar kézirat” (121. l.), kísérlet sem történik ennek érzékeltetésére. A jellegtelen 12 fekete-fehér kódexlap nem kárpótol az elmaradt egyetlen színes oldalért. Ha a huszita bibliafordítások latin alapszövegét csatolták a szerkesztők, miért maradt el ugyanez a nem huszita *Döbrentei-kódex* esetében? Másodkézből vett cím: „Könyvecske az apostolok méltóságáról”, mert a *Nyelvmemléktárban* így olvasható: *Könyvecse a szent apostoloknak méltóságáról*. A *Nagyszombati-kódex* lelőhelye az esztergomi Főszékesegyházi (és nem: főegyházmegyei) Könyvtár. Hogy a *Peer-kódexben* levő „cantilena” magyar jelentése „ének”, „dalocska”, azt nem kell magyarázni, ha az olvasóról előzetesen feltételeztük, hogy Árpád-kori latin okleveleket is megért, de ha mégis megteesszük, ne a *Pallas lexikonra* való hivatkozással tegyük (!). Miért kellett új anyagként beválogatni egy missilist, ha eredeti híján csak 1879-iki nyomtatott kiadásban hozzáférhető, és a fél nyomtatott hasábnyi szövegről az a szerkesztők véleménye, hogy „A levél rövid volta miatt csak néhány jelenség figyelhető meg.” (163. l.). Semmivel sem indokolható változás a XVI. századi nyomtatványok 12 tétele esetében, hogy a fejezeteim alól lemaradnak az évszámok. Miért lenne fontosabb egy kézirat időbeli elhelyezése, mint egy XVI. századi író életrajzi adatai? KOMJÁTI Benedek és PESTI Gábor könyveinek nem lehet a „jelzete: RMNy” stb., mert a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (= RMNy) nem lelőhely. És végül: a kolozsvári *Ponciánus* fordítója nem valaki „más”, hanem HELTAI Gáspár.

Észrevételeink végére érve ismét szeretnénk hangsúlyozni: MOLNÁR József és SIMON Györgyi munkáját a középkori nyelvelmékek interdiszciplináris jellege miatt tartjuk fontos vállalkozásnak. Mint nyelvtudományi mű, bizonyára igen színvonalas, jó teljesítmény és nemzedékek hosszú sora fogja majd egyetemi tankönyvként használni. De éppen a várható további kiadások miatt, nem éreztük elkéssettnak — nem nyelvészeti természetű — kritikái megjegyzéseinket a segítség szándékával közzétenni.

V. KOVÁCS SÁNDOR

A II. Olasz—Magyar Tudományos Kongresszus előadásai.* A Reneszánsz Kutatási Központ *Studia Humanitatis* sorozatának második kötete, KLANICZAY Tibor gondozásában, a Magyar Tudományos Akadémia, a velencei Fondazione Cini és a Kulturális Kapcsolatok Intézete által közösen, 1973. június 20. és 23. között Budapesten megrendezett II. Olasz—Magyar Tudományos Kongresszuson elhangzott és megvitatott dolgozatokat közli.

Már a tartalomjegyzék átnézésakor szembeötlik, milyen jelentős anyagot ölel fel a tanulmánykötet, és hogy a reneszánsz-kori Magyarország Itáliával, főként Velencével kialakult gazdasági, politikai, diplomáciai és hadászati kapcsolatairól is átfogó képet ad, nem csak kulturtörténeti vonatkozásairól.

A tanulmányok sok új szemponttal járulnak hozzá annak a szerepnek teljesebb megértéséhez, amelyet a kor gazdasági, politikai és szellemi fejlődésében az adriai terület és a Duna völgye játszott, sőt a dolgozatok egymást kiegészítő, néhol egymással vitázó megállapításai további új gondolatokra és kutatásra serkentve gazdagítani fogják a reneszánszról alkotott képet.

A négy fő téma (JANUS PANNONIUS és a Quattrocento humanizmusa; Gazdaság és társadalom; Diplomáciai, politikai és katonai események; A szellemi élet megnyilvánulásai a Cinquecentóban) szerinti csoportosítás segíti a témakörben való jobb eligazodást.

Az első fejezetet KARDOS Tibor *Giano Pannonio e la civiltà veneta* (Janus Pannonius és a velencei társadalom) című tanulmánya vezeti be. Rövid áttekintést ad a XIV. századi és XV. század eleji itáliai—magyar kapcsolatokról és arról, hogyan került át a magyarok kulturális érdeklődésének középpontja Nápoly és Bologna után fokozatosan Felső-Itáliába, elsősorban Velencébe. Mielőtt JANUS PANNONIUS alakjára, kapcsolataira rátérne, teljességre törekvő képet ad a velencei kulturális szellemi hagyományokról, megvilágítva annak különleges, kettős jellegét; részletesen elemzi GUARINO VERONESE személyiségét és nézeteit, akinek baráti köre a város kulturális eszményét megváltoztatta, reneszánszivá tette.

Érdekes összehasonlításra ad módot Sante GRACIOTTI *Le ascendenze dottrinali dei lodatori italiani di Mattia Corvino* (Mátyás király olasz magasztalóinak ideológiai forrásai) című tanulmányának az a része, amelyik GUARINÓVAL, mint azoknak az itáliai humanistáknak egyikével foglalkozik, akik a monarchista politikai ideológia elméletének képviselőiként kerültek kapcsolatba a magyar humanizmussal. Az olasz humanista politikai-etikai gondolat monarchista államideológiai ágát mutatja ki a magyar királyi udvarban tevékenykedő tudósok és történetírók műveiben, azzal a céllal, hogy megvilágítsa, mennyiben szolgálgák ezek a tézisek MÁTYÁST centralizáló törekvéseiben. Átfogó képet ad a kor olasz humanista politikai ideológiáiról. KARDOS Tiborral ellentétben, nem csak

* *Rapporti Veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*. A cura di KLANICZAY Tibor. (Studia Humanitatis. 2) Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 438 l.

az észak-itáliai humanista központból érkező hatásnak tulajdonít jelentőséget, hanem a nápolyi aragóniai udvarban kialakult udvari kultúrának is. „Azok a nápolyi tudósok s udvari emberek, akik nagy számban kerültek át Budára Beatrix kíséretében vagy egyéb körülmények között, nem csak politikai ideológiát vittek oda magukkal, hanem udvari szokásokat és bizonyos király mítoszt is.” Ugyanakkor leszögezi, hogy a MÁTYÁS király udvarában jelenlévő olasz humanisták által kifejtett ideológiai és publicisztikai tevékenység csak részben tükrözi az olasz földön vitatott eszméket, közülük sok tételt Magyarországon dolgoztak ki, vagy igazítottak át az ország valóságának valamint a királyi politika követelményeinek megfelelően.

Az olasz középkor kutató Raul MANSELLI a magyar humanizmust az európaihoz viszonyítva értelmezi *Umanesimo ungherese ed umanesimo europeo: primo tentativo d'un bilancio* (Magyar humanizmus és európai humanizmus: első mérlegkészítési kísérlet című dolgozatában, amelyben — többek között — JANUS PANNONIUS és GUARINO VERONESE kapcsolatát ismét más megvilágításban látjuk. A tanulmány írója JANUS PANNONIUS alakjában a humanista neveltetésű költőt hangsúlyozza — ellentétben a KARDOS Tibor által közéleti tevékenységében is jellemzett, NAGY Zoltán értekezésében pedig csillagászati kérdésekkel is foglalkozó költő és államférfi képpel. A magyar humanizmus első nagy momentuma, amely JANUS PANNONIUS alakja körül koncentrálni látszik, alapvetően irodalmi — állapítja meg és hiányolja a filozófiai aspektus megjelenését. A Magyarországon fejlődő humanizmus akadályaként merült fel az a kulturális világ, amelytől még addig idegen volt a görög—latin klasszicitás. Ezt a tényt Raoul MANSELLI JANUS PANNONIUS-idézetekkel támasztja alá, és VITÉZ JÁNOSnak, JANUS PANNONIUSnak és főleg magának MÁTYÁS királynak könyvtárteremtő törekvéseit is állítása érvéül hozza fel. A megfelelő visszhang hiányának fő forrásaként a fenyegető török veszélyt jelöli meg. CORVIN MÁTYÁS alakját ez a tanulmány is központi jelentőségűnek mutatja, még ha a megszokottól kissé eltérő MÁTYÁS-képet kapunk is. Az udvarban kialakult humanista kultúrát határozottan a köznéptől elszakadónak és a választottak, arisztokrata világának érzi, de mégsem folytatás nélküli, önmagába bezáródó jelenségnek.

Már Raoul MANSELLI tanulmánya is említést tesz a csillagászati kutatásokról, amelyeket nem csak támogatót MÁTYÁS király, hanem — GALEOTTO MARZIOT idézve „rex est et astrologus” — ő maga is művelt. NAGY Zoltán bőven dokumentált és illusztrált értekezése — *Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitéz* (Kozmológiai kutatások Vitéz János humanista udvarában) — betekintést ad VITÉZ JÁNOS és köre humanista tevékenységének műhelyébe. Részletes elemzését adja azoknak a művészeti emlékeknek, amelyek VITÉZ JÁNOS esztergomi érseksége idején készültek, és magukon viselik a nagy államférfi és főpap humanista ízlésének nyomát. A díszítő elemek közül kiemeli a Világegyetem jelképeit ábrázoló Szibillák, Planéták és az Állatöv-figuráit, amelyeket immár nem a megszokott, középkori, hanem reneszánsz felfogásban jelenítettek meg. „Az esztergomi falfestmények jelentősége még nagyobbnak tűnik, ha meggondoljuk, hogy Itália határain túl ebben az időben nem volt még egy hasonló arányú műalkotássorozat, amely ilyen mélységig és jól elrendezetten fejezte volna ki a humanista felfogást.” A különböző itáliai hatások elemzése után, NAGY Zoltán felhívja a figyelmet arra a jelentős tényre, hogy „az esztergomi freskók humanista-csillagászati felfogása leginkább a humanizmus helyi fejlődésében gyökerezik, és az előbb Nagyváradon, majd Esztergomban, VITÉZ JÁNOS nagy távlatokkal alakított és fejlesztett humanista körében éledt”. Megismerjük közelebbről azt a humanista kört, amely VITÉZ JÁNOST körülvevett. Teljes részletességgel élénk tárul a humanista költőnek, JANUS PANNONIUSnak, a Világegyetemről alkotott képe, kapcsolata GALEOTTO MARZIÓVAL, és csillagászati nézeteik hasonlósága. De előbb még az értekezés kiterjedt elemzését adja annak a materiális környezetnek, amely a VITÉZ JÁNOS köré gyűlt tudósok számára jelentős csillagászati ku-

tatásaikhoz lehetőséget eremtett: így megismerjük a humanista államférfi természettudományi könyvtárát és a rendelkezésre készült csillagászati műszereket és könyveket.

Influenze veneziane nella miniatura dei codici a Buda (Velencei hatások Budán a kódexek miniatűr-festészetében) címmel közölt tanulmányában CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára újabb kutatási eredményeiről ad számot. Őt olyan eredeti Corvina miniatűrait vizsgálja meg részletesen, amelyeket a legutóbbi időig mind a magyar, mind pedig a külföldi művészettörténeti kutatás budai eredetűeknek fogadott el. Megállapítja, hogy mind az öt kódex díszítő elemein — bár legalább négy különböző művész munkájáról van szó — közös jegyek fedezhetők fel, és szoros kapcsolatban vannak a kor divatos velencei motívumaival. A tanulmány egyben felhívja a figyelmet a problémával kapcsolatos eddig még megválaszolatlan kérdésekre is.

Cesare VASOLI *Andreas Dudith-Sbardellati e la disputa sulle comete* (Dudith András és az üstökösökről folyó vita) című tanulmánya már a Cinquecento nagy szellemi összecsapásainak egyikéről, a csillagászat felfedezésekkel újuló és babonákkal teli tudományának és a vallási, filozófiai nézetekben igen ellentmondásosan tükröződő egyik fontos állomásának tekinthető, üstökösök körüli vitáról szól. Röviden vázolja a csillagjósolás főleg a Cinquecento második felében felvirágzó történetét, amely kimutathatóan szoros kapcsolatban van a XVI. század vallási és politikai válságával. Kimutatja DUDITH levelezése alapján, hogy a magyar humanista a kor leghaladóbb nézeteinek ismeretéhez jutott el, aminek folytán saját korábbi, még a *Commentariolus de significationibus cometarum* című művében hangoztatott tételeinek felülvizsgálatára, és az üstökösök természetéről szóló arisztotelészi tanítás megtagadására kényszerült.

A platonizmus magyarországi terjesztésében jelentős szerepet játszott az ágostonrendi humanista teológia. Ennek egyik jelentős képviselőjének életútjával és magyarországi működésével foglalkozik MEZEY László *Maestro Agostino da Vicenza, agostiniano platonis a nell'Ungheria cinquecentesca* (Agostino da Vincenza Mester, augusztinus platonista a XVI. századi Magyarországon) című dolgozata.

A Szentháromság-tagadók mozgalmaival három tanulmány foglalkozik. Ezek közül MAKKA László értekezése arra vállalkozik — *Tamás Arany, primo rappresentante ungherese dell'antitrinitarismo italiano* (Arany Tamás, az olasz antitrinitárius mozgalom első magyar képviselője) —, hogy a XVI. századi prédikátor teológiáját, melyet eredeti formájában és teljességében nem ismerünk, ellenfelei által önkényesen kiragadott, és esetleg helyenként meg is hamisított részleteiből állítsa össze. A tanulmány szerzője ARANY Tamás tanításaiban kimutatja Camillo RENATO tételeit. Nem tartja kizártnak, hogy a prédikátor közvetlen mestere RENATO tanítványa és követője, Lelio SOZZINI volt. Állításának lehetőségét több érveléssel támasztja alá.

Valerio MARCHETTI *Le „Explicationes” giovanee dei Sozzini e l'Antitrinitarismo transilvano del Cinquecento* (A Sozzinik „Explicatio”-i János Evangéliumához és a XVI. századi erdélyi antitrinitárius mozgalom) című dolgozat a Lelio SOZZINI és Fausto SOZZINI által megírt evangéliumi magyarázatok erdélyi sorsát követi végig, heves vitába bocsátkozva a témát illető eddig megjelent PIRNÁT Antal által írt tanulmányokkal.

A tanulmánykötet tartalmazza PIRNÁT Antal újabb kutatásait közlétező dolgozatát *Per una nuova interpretazione dell'attività di Giorgio Biandrata* (Giorgio Biandrata tevékenységének új értelmezéséért) címen. Ebben néhány jellemző dokumentum alapján azt bizonyítja, hogy Giorgio BIANDRATA társadalmi állása és életmódja cáfolja azokat az állításokat, amelyek szerint bizonyos, névtelenül megjelent teológiai írások BIANDRATÁnak lennének tulajdoníthatók. Véleménye szerint BIANDRATA főként szervező és nem teoretikus volt, valószínűleg egyetlen említésre méltó teológiai művet sem írt.

BALÁZS János *L'importanza del „Dictionarium” (1595) e della „Logica Nova” (1616) di Faustus Verancsics, pubblicati a Venezia* (Verancsics Faustus Velencében publikált

„Dictionarium”-ának (1595) és „Logica Nova”-jának (1616) jelentősége című tanulmánya a humanista sokoldalúság eszményét megtestesítő VERANCSICS Faustus életét és műveit mutatja be. Méltatja és elemzi a *Dictionariumot*, amelyet VERANCSICS nem sokkal az első, magyar értelmezést is magába foglaló szótár megjelenése után szerkesztett. A *Logica Novában*, VERANCSICS filozófiai művében a kor gondolkodói, a humanista új logika megalapítói hatását mutatja ki. Képet kapunk VERANCSICS itáliai kapcsolatairól és méltatja műveinek előre, a racionalista gondolkodásmód felé mutató voltát.

Bálint Balassi e l'„Amarilli” di Cristoforo Castelletti (Balassi Bálint és Cristoforo Castelletti „Amarilli”-je) című dolgozatában a tanulmány szerzője, Amedeo DI FRANCESCO azt vizsgálja, hogyan gazdagította BALASSI — részben az alkatahoz közel álló momentumok hangsúlyozásával, részben pedig saját költői világának képei és terminusai átültetésével — az eredetileg nem nagy jelentőségű olasz pásztorjátékot, magyarítása során, és részletes elemzéssel kimutat olyan képeket BALASSI költészetében, amelyek az „Amarilli”-vel való találkozással egy időben és azt követően írott költeményeiben fordulnak elő.

A kötetet a velencei Biblioteca Marciana magyar vonatkozású kézíratairól összeállított jegyzék zárja, melynek bevezető soraiban (*Esordio ad un contributo marciano sui manoscritti veneti d'interesse ungherese*) Giorgio E. FERRARI (munkatársai: Franco Mario COLASANTI és Stefania Rossi MINUTELLI) áttekintést ad az eddigi, hasonló célú próbálkozásokról, ismerteti az összeállítás szempontjait, a kritikailag még fel nem dolgozott anyag csoportosításának elveit. E munka a további kutatások szempontjából igen értékes.

KATONA ÁGNES

A kéziratkatalogizálás kérdései Ausztriában. Nagy érdeklődéssel vettük kézbe ezt a mintaszerűen kiállított, komoly kötetet. Kíváncsiak voltunk, vajon mi minden foglalkoztatja az osztrák kézírattári szakembereket a kéziratleírás (katalogizálás) kérdéskörében. Hiszen ez az ügy az utóbbi évtizedekben nálunk, magyar kézírattárosoknál is többször előkerült s máig sincs végérvényesen elintézve. A kötet gondos áttanulmányozása után a benne foglaltakról a következőkben számolhatunk be.

Néhány évvel ezelőtt az Österreichische Nationalbibliothek kézírattára munkatársainak kezdeményezésére, az Österreichische Akademie der Wissenschaften, valamint a Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung támogatása mellett akció indult az osztrák közgyűjteményekben (tartományi és városi könyv- és levéltárakban), valamint a különböző egyházi gyűjteményekben őrzött kéziratállományok országos kataszterének elkészítésére, továbbá egységes szempontok szerint leendő feltárására, katalogizálására. E nagyszabású vállalkozást az tette szükségessé, hogy sok helyen a meglevő, legnagyobb-részt régi keletű kézíratos vagy nyomtatott katalógusok elavultak: napjainkban már sem kodikológiai szempontból, sem tartalmi elemzés tekintetében nem elégítik ki a történetkutatás igényeit.

A felmérő (kataszteri) munkát egy, nagy akribiával megszerkesztett, 9 lapra terjedő kérdőívnek az országban való szétküldésével, illetőleg begyűjtésével bonyolították le. És csak miután ilyen módon tiszta képet nyertek az egyes tartományokban szerteszét előforduló intézményi gyűjtemények kézirat- (és egyszersmind ősnymtatvány-) álló-

Handschriftenbeschreibung in Österreich. Referate. Beratungen und Ergebnisse der Arbeitstagen in Kremsmünster (1973) und Zwettl (1974). Hrsg. von Otto MAZAL. Wien, 1975. Österreichische Akademie der Wissenschaften. 174. S. XV. T. (Veröffentlichen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters. Reihe: II, Bd. 1.)

mányáról — tűzték napirendre a katalóguskészítés problematikájának megtárgyalását. A gondosan előkészített programot két ülészakban beszéltek meg: előbb (1973-ban) a kremsmünsteri apátságban, majd (1974-ben) a zwettl-i apátságban. A kétszer négy napos tanácskozások anyagát: beszámolókat, tanulmányokat és a belőlük kibontakozó eredményeket tartalmazza az előttünk fekvő kötet.

I. A kremsmünsteri ülészakon hét előadás hangzott el. Közülük a kitűzött program szempontjából alapvető jelentőségű a bécsi Nationalbibliothek két vezető munkatársának, a vállalkozás szervezőinek: Otto MAZALnak és Eva ILBRICHnek, továbbá Walter NEUHAUSERnek, az innsbrucki Universitätsbibliothek kéziratárósnak tájékoztató előadása. ILBRICH *A kéziratkatologizálás történetéhez Ausztriában* címen referál: bemutatja az osztrák szövetségi köztársaság területén (közelebről Alsó- és Felső-Ausztriában, Stájerországban és Salzburg tartományban) található latin nyelvű kéziratgyűjteményeknek a középkortól napjainkig készült, meglevő katalógusait. Becses cikk, amely mind a kézirat, mind a nyomtatott katalógusokat nem csupán egyszerű bibliográfiaként, hanem genezisükben ismerteti és értékeli. ILBRICH cikkének folytatásaként NEUHAUSER *A tiroli kéziratárak állományáról és katalógusairól* nyújt külön részletes ismertetést. E történelmi katalógus-hagyaték, vagyis a múlt eredményeinek számbavétele után következik MAZAL előadása *A kéziratfeldolgozás munkája: feladatok, elvárások, problémák korlátozások* címen. A szerző a korszerű kéziratfeldolgozás követelményeit a következő öt tételben foglalja össze: 1. a kéziratárak anyagát tárgyi vagy időbeli rendszerezés nélkül, a raktári felállítás rendjében kell regisztrálni, még a középkori és újkori kéziratokat sem szükséges egymástól elválasztani, 2. minden kodikológailag lényeges adatot a leggondosabban ismertetni kell, vagyis az egyes kódexek külsejére jellemző adatokat tüzetesen le kell írni (az újabbról kódexek leírásában természetesen aprólékos részletezésre nincs szükség), 3. a kéziratok szövegéről és bejegyzéseiről hasonlóképpen körültekintő elemzést kell nyújtani a főszövegtől a glosszáig, sőt az értelmes tollpróbákig, 4. az egyes kéziratokról szóló irodalmat és a kézirat történetét minden esetben ismertetni kell, 5. végül az egész kéziratári állományról analitikus történeti és művelődéstörténeti tájékoztatást kell nyújtani, mégpedig akár külön feldolgozás formájában, akár a nyomtatott katalógus bevezetőjében. A továbbiakban a szerző mindezekkel a követelményekkel kapcsolatban felmerülő fontos kérdéseket és megoldásukat részletezve tárgyalja igen tanulságosan.

Ezek után a fő kérdéssel csak közvetve összefüggő, de azért igen figyelemre méltó értekező jellegű tanulmányokat olvashatunk. Az egyikben, a salzburgi Universitätsbibliothek igazgatója, Karl FORSTNER *A salzburgi írásbeliség kezdetei* címen a koraközépkori (VIII. századi) ostmarki latin paleográfiáról értekezik. — Egy másik cikkben Kurt HALTER *Könyvfestés és tollrajz-iniciálék a XI—XV. századi kremsmünsteri scriptoriumban* címen gazdag illusztrációs anyag (64 kitűnő fakszimile) közreadásával tart rendszeres és igen tanulságos könyvművészeti iskolát. — Végül egy harmadik cikk — ismét Walter NEUHAUSER írása — *A Ris-könyvtárról, egy tiroli humanista gyűjteményről* értekezik, amely becses kéziratokat, ősnymtatványokat és korai antikvákat tartalmaz 141 kötetben.

Az előadásokkal kapcsolatban felmerült legfontosabb kérdésekről, ti. a latin és német nyelvű kéziratok együttes vagy elkülönített leírásának alternatívájáról, valamint a paleográfiai terminológia egységesítéséről a résztvevők hosszas szemecserét folytattak. Ennek mozzanatait E. ILBRICH egy külön cikkben rögzíti.

II. Ami a Zwettl-ben tartott második ülészakot illeti, annak tárgysorozatán — II referátum keretében — hasonlóképpen érdekes témák szerepeltek. A kérdéskomplexum lényegébe vágó, általános jellegű előadásokat ez alkalommal is O. MAZAL és E. ILBRICH tartotta. MAZAL, miután az előző évben elvi-teoretikus alapon tárgyalta meg a katalo-

gizálás problémáit, most *A kéziratfeldolgozás koordinálása Ausztriában* c. dolgozatában a gyakorlati megvalósítás módjait ismerteti, figyelemmel a tervezett munkáknak az osztrák Akadémia által elkészített kiadói programjára. ILBICH ez alkalommal a már lebonyolított kataszteri munkálatok ismertetésével foglalkozik. *Tájékoztató az ausztriai kézirat-, autográf- és ősnymtatvány-állományok felméréséről, kezeléséről és feltárásáról* c. előadásában az ország minden számba jövő intézményére nézve pontos statisztikai adatokat tárt az értekezlet elé. A többi előadó legnagyobb részt ismét helyi viszonylatban, konkrétan referált a lebonyolítandó kéziratkatálogosálás előzményeiről, eddigi eredményeiről és kilátásairól. Az idevágó beszámolók a következők: Hauke FILL *A kremsmünsteri kéziratkatálogosálás helyzetéről*, Gerold HAYER *Salzburg tartomány könyvtáraiban őrzött középkori német nyelvű kéziratok katalógusairól*, Annamarie MÜHLBÖCK és Erhard PASCHER *Salzburg tartomány középkori latin kézíratainak katalógusairól*, Walter NEUHAUSER *Az innsbrucki egyetemi könyvtár kézírattárának katalógizálásáról*, Heideinde HORNINGER *A bécsi Terézianum kézírattáráról* s végül Maria MATROLD *A grazi egyetemi könyvtár kéziratgyűjteményében folyó tudományos munkák helyzetéről*. Az *Österreichische Nationalbibliothek*ban folyó katalógizálás legújabb eredményeiről, ti. *A keltezett latin írású kéziratok katalógusáról*, nevezetesen a III. (időben 1451–1500-ig terjedő) kötet elkészültéről és sajtó alá adásáról, valamint a IV. (1500–1600-ig terjedő) kötet munkálatainak megindulásától Franz LACKNER adott az Akadémia részéről rövid tájékoztatást. Mindezekon kívül ebben a kötetben is olvashatunk egy középkori írástörténeti értekezést: Joachim RÖSSL cand. phil. cikkét *A Zwettli scriptorium XII. századi létrejöttéről és fejlődéséről*. Végül itt is, akárcsak a kötet első részében E. ILBRICH foglalja össze az ülésszak tanácskozásának határozatait: a paleográfiai terminológiáról, a kéziratkatálogosok formájáról és szerkezetéről, a tartalmi ismertetés módjáról, a művészeti részletek leírásáról, valamint a regiszter szerkesztéséről.

III. Bármennyire figyelemreméltók és tanulságosak a szóban forgó kiadvány első és második részében foglalt, most ismertetett módszertani és informatív cikkek — a kötet igazi értékét *A kéziratleírás irányelvei és terminológiája* c. harmadik rész jelenti. Itt kapjuk ui. kézbe a referátumokból és megbeszélésekből leszűrt végső eredményeket szabályzatok, útmutatók és példatárak formájában. Az osztrák kéziratkatálogosizálók ezekkel olyan kitűnő segédesszközök birtokába jutnak, amelyeket idáig nélkülözni voltak kénytelenek, s amelyek valóban biztosítani fogják a kitűzött célt: az országos kéziratkatálogos egyöntetű elkészítését. Hat segédletről van szó, úm.: 1–2. a középkori, ill. újkori kéziratok leírásának szerkezeti vázáról, struktúrájáról, 3. a latin paleográfia egy-egy terminológiájáról, 4. a középkori kéziratok grafikai kiállításának (írástípusok, iniciálék, díszítések) leírási módjáról, 5. a kódexkötések leírásáról, 6. a kéziratkatálogosok regiszterének készítéséről. A 4. számú segédlet olyan példatár, amelyet kódexlapokról készült kitűnő fakszimilék (Abb. 65–77.) illusztrálnak. Függelék gyanánt négy középkori kódexről és két újkori kézitről kapunk minden részletre kiterjedő leírásmintát.

Mindent összevéve megállapíthatjuk, hogy az osztrák kézírattani irodalomnak nagy nyeresége e kötet, amelynek jó hatása a gyakorlatban, a készülő új kéziratkatálogos-kiadványokban hamarosan jelentkezni fog. De kíváncsatos lenne, ha ez a jeles vállalkozás nálunk sem maradna hatás nélkül! Ideje lenne már egyszer hozzálátni a magyar kézírattan kidolgozásához is annál inkább, mivel az egyeduralomra törő hazai levéltári gyűjteményi politika a kézírattáraknak csaknem a létjogosultságát is kétségbevonja.

BERLÁSZ JENŐ

Rákóczi- emlékkiállítás Sárospatakon. Irodalmi és emlékkiállításnak indult ez is, mint a legtöbb, a Gyűjtemények rendezte időszaki kiállítás, s lett belőle, mint mindig, a Gyűjtemények egészére támaszkodó, a könyvtár és a múzeum mellett a levéltár és az adattár anyagát is igénybe vevő „komplex” bemutató. S talán ebben van az érdekessége és ez magyarázza a vonzerejét. Annak ugyan, hogy tömegek tekinthessék meg egyszerre, sajnos akadálya a kiállítási tér szűkös volta; kisebb együttesek azonban könnyen mozognak az e célra felhasznált hangulatos folyosón és a hozzá csatlakozó, valamikor ERDÉLYI János felügyelete alatt működő híres főiskolai nyomda régi helyiségében, a Gutenberg-teremben.

Alkalmat a kiállításra a II. RÁKÓCZI Ferenc születésének 300. évfordulójára rendezett országos ünnepség-sorozat adott. Ennek egyik súlypontja Sárospatak, az ősi város, ahol az évenként ismétlődő Tudományos és Művészeti Hetek keretében a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének 18. századi munkaközössége *A Rákóczi-szabadságharc és Európa* címmel május 14–18. között tartott nemzetközi tudományos konferencián emlékezett a fejedelemre s szabadságharcára. Ehhez a rendezvényhez csatlakozott a kiállítás; megnyitása is ennek volt egyik mozzanata Dr. MAKKAI Lászlónak mint az Országos Református Gyűjteményi Tanács elnökének közreműködésével.

* * *

A kiállítás, ahogy erre elnevezése is felhívja a figyelmet, a RÁKÓCZI-hagyomány sárospataki múltját óhajtja dokumentálni s ezért az az egyik jellemzője, hogy teljes egészében a városhoz, különösen pedig egykori főiskolájához kötött. A történetében és szellemiségében a Rákócziakkal egybefonódott pataki kollégium ugyanis kezdettől fogva, de főként a 18. sz. második felétől kegyelettel őrizte fejedelmi pártfogójának, a RÁKÓCZI-családnak s ezzel együtt a kuruc szabadságharcnak, iratanyagban, könyvben és tárgyakban fennmaradt emlékeit. Ezeknek száma száz esztendő alatt, a kiegyezés korára, úgy megnövekedett — része volt ebben az ERDÉLYI János által meghirdetett pataki „Történelmi arcképesarnoknak” is —, hogy az előljárárság 1885-ben elérkezettnek látta az időt a „Rákóczi korszak emlékeinek immáron szervezett gyűjtésére”, múzeumában pedig egy Rákóczi Osztály, más nevén, „Rákóczi Tár” létesítésére. Nos, a kiállítás ennek az Osztálynak, amely, máig is gazdagodva” felöleli a RÁKÓCZI-családdal kapcsolatos nyomtatott, írott és tárgyi emlékeket, a II. RÁKÓCZI Ferencel és a kuruc szabadságharcral kapcsolatba hozható dokumentumait mutatja be oly módon, hogy a folyosón, mintegy bevezetőként is az egykorú emlékek láthatók, a Gutenberg-teremben pedig a RÁKÓCZI-hagyomány sárospataki dokumentumaiból ad ízelítőt.

A korabeli múzeális tárgyak, elsősorban harci eszközök, zászlók és kevésbé ismert portrék mellett — egyiknek hátlapján KAZINCZY tájékoztat gyöngybetűivel a kép származásáról — előbb a bécsújhelyi szökéskor kiadott elfogató parancs, eredetiben („még az arany porzó is látszik Leopoldus császár aláírásán”) hívja fel magára a figyelmet, majd rendre következnek a *Kiáltványnak*, *Rákóczi imádságának*, egykorú kiadásai, harcba szólító és oltalomlevelekkel együtt. Külön tárló mutatja be SZATHMÁRY KIRÁLY György gyűjteményes kollégiumtörténeti feljegyzéseiben OROSZ Pálnak, RÁKÓCZI tábornokának 1703. szeptember 2-án kelt rendelkezését, amellyel „restituálja” a kollégiumot, amikor megengedi, hogy 32 évi száműzetésük után „hadd szívárognak haza, a szegény deákok régi fészkekre, Kassáról Patakra”. A Regulamentumok, Csécsi János naplója, a tábor általa készített eredeti alaprajzával, az 1705-i országgyűlés sárospataki vonatkozású egyházi határozatai és a „concurrunt ut alant” ezüst emlékérméi emlékeztetnek Szécsényre; ismét mások Ónódra. Végül, a szatmári békekötésnek Eleonóra császárnő által szig-

nált szövegével, a szabadságharcra foglalkozó külföldi irodalom néhány ismertebb példányával, a fejedelem memoárjaival, s MIKES leveleinek első magyar kiadásával zárul az egykorú emlékek sora.

A kiállítás másik részlegébe átvezető felirat elmondja, hogy „miután a szatmári békekötés folytán idegenek kezére került a pataki vár, a város pedig függő helyzetbe a hercegi uradalomtól, csak a létét évtizedes szívós küzdelem árán megőrzött iskola rendelkezett azzal a viszonylagos szabadsággal, amelyben, a nemzet Majtény utáni némaságában — erősítve a mindig Habsburg ellenes magyar protestáns hagyományokkal — tovább éltek a szabadságharc politikai és társadalmi törekvései”. Naplók, feljegyzések, az ifjúság melodiáriumos könyvei — köztük a *Rákóczi-nóta* szövegét legkorábbiól őrző Herschmann melodiáriummal —, Mindenes Gyűjtemények, dokumentálják a kuruc hagyomány folytonosságát Észak-kelet-Magyarországon, búvópatakként összekötve a fejedelem korát a századvéggel és a magyar reformkor hajnalával, KAZINCZY, KÖLCSEY, VÖRÖSMARTY és végül, szinte az 1848–49-i szabadságharcba nyúlóan PETŐFI-hagyományt ébresztgető, erősítő munkásságával.

Külön tárló ad költsőt arról, hogyan fordul a Bach korszak vége táján a tudományos érdeklődés is a fejedelem és szabadságharca eseményeinek, emlékeinek feltárása felé. THALY Kálmán kora ez már, akinek kuruc szemlélete termékeny talajra talált Patakon is, annál is inkább, mivel a tanári kar több tagjához baráti szálak fűzték, amint ezt a levéltárban s kéziratárban őrzött és a kiállított levelek is bizonyítják. A kuruc szabadságharc zászlóbontásának 200. évfordulója, majd RÁKÓCZI és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása és ezzel a RÁKÓCZI évfordulók kampányszerű ismétlődése is ebből a szellemiségből táplálkozik országszerte, de Patakon úgy, hogy ezek és a máig következő magas szintű megemlékezések csupán erősítik azt a RÁKÓCZI-hagyományt, amely nemcsak alkalmakhoz kötött, hanem állandóan jelen van a pataki tudatban, városában és a kollégium ifjúságában egyformán.

Ezért gazdag a 200. évforduló pataki ünnepeinek irodalmi dokumentációja s még gazdagabb, tárgyi emlékekkel is színezett, a hamvak sárospataki fogadásának emlékeanyaga. Ezért tartották az előjárók természetesnek, hogy megőrizzenek minden, a kassai temetéssel összefüggő, de helyi vonatkozású feljegyzést, a gyászünnepeken részt vevő 300 diák útiköltség kimutatásától kezdve a díszzászlók árának számlázásáig. De ezért hazája a századelő kurucnóta költőinek Sárospatak. Külön tárlók mutatják be BATHÓ János és NOVÁK Sándor kurucnótáit, köztük az egész országban elterjedt *Nagymajtényi síkon letört a zászló*... kezdetű dal eredeti szövegét; s ezért állandóan témája akkor a pataki művészeknek — amint azt néhány kiállított festmény is illusztrálja — a kuruc szabadságharc egy-egy mozzanata.

Sajátosságuk azonban ezeknek a képeknek, mint a pataki születésű „kuruc” nótáknak is, hogy nem a reprezentatív, látványos kuruckori eseményekkel foglalkoznak, hanem inkább a szabadságharc népi vetülete felé fordulnak, annak paraszti indulását idézik, mint ahogy ezeknek állít örökség emléket *Esze Tamás*ában már ADY kuruc szemléletétől megerősítve, a századelő pataki diákja, KOMÁROMI János is.

Szoborpályázat gipszei, köztük MEDGYESINEK egy remeke, emlékeztetnek 1935 megint országos arányú sárospataki ünnepeire és egy nagyméretű plakát 1953-ra. Szövegírója jogos büszkeséggel hangsúlyozza: „Patak vára volt egykor középpontja annak a hatalmas szabadságmozgalomnak, amelyet a haza függetlenségeért, a nép jogaiért indítottak a hős kurucok 250 évvel ezelőtt!”

A terem közepén elhelyezett pudpolóci „asztal”, a fejedelemnek 1703. június 28-án az országba lépve, első fekvőhelye is azt bizonyítja, hogy milyen mélyen a népben gyökerezett és gyökerezik — nemcsak Patakon, a Hegyalján, hanem a Tiszaháton is, el egészen a Kárpátok gerincéig — a RÁKÓCZI-hagyomány, amelynek kedves visszfényeként tekint-

hetjük a fejedelemeire és szabadságharcára emlékeztető, azokat az olajnyomatokat is, amiket pataki polgárlakásokban, üzletekben, vendéglátó helyeken máig megtalálhatunk. Közülük néhánynak bemutatásával zárul a mennyiségében és minőségében is megszűrt dokumentáció.

Így is érdekes lehet szakembereknek és a nagyszágos fejedelem emlékének nyomait Sárospatakon kereső tízezreknek, iskolásoknak és felnőtteknek egyaránt.

ÚJSÁSZY KÁLMÁN

Pázmány első munkájának hasonmás kiadása.* A Klagenfurtban élő kitűnő PÁZMÁNY-kutató, a jezsuita ÓRY Miklós (lásd *Handbuch des ungarischen Katholizismus*. Wien, 1975. S. 177. és POLGÁR: *Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona hungarica unitis. 1560—1773. Romae*, 1957. nr. 1208, 1275. — PÁZMÁNYról uo. teljességre törekvő bibliográfiája nr. 1150—1416.) közel 40 lapos magvas bevezető tanulmánnyal tette közzé az elmúlt évben hasonmás kiadásban PÁZMÁNY első latin munkáját, a *Diatriba theologica. De visibili Christi in terris ecclesia*-t, mely először Grazban jelent meg 1605-ben Georgius WIDMANSTADIUS nyomdájában.

A katolikus hitvitázó irodalom fejének, BELLARMINO Róbertnek (1542—1621) tanítását WITHAKER Vilmos (1548—1595) cambridge-i tanár, a század legbecsültebb anglikán teológusa, a puritán pietizmus legtehetségesebb angol képviselője támadta meg.

WITHAKER műveiben elismeri BELLARMINO nagy tudását és a vitában tanúsított nemes lelkületét. BELLARMINO is becsülte ellenfelét. Ő maga már nem is válaszolt WITHAKER írására, hisz mint pápai teológus és 1599. márc. 3 óta bíboros érsek erősen be volt fogva a központi munkába. WITHAKERnek az egyházzal írott és halála után 1599-ben megjelent munkájára BELLARMINO helyett PÁZMÁNY válaszolt *Diatriba theologica*-jában, e népszerűen megírt vitairatában, mely kompromisszum az értekezés és a dialógus között. WITHAKER műve megjelenése után nem sokkal PÁZMÁNY kezébe került, aki első gráci tartózkodásának utolsó két évében állítja össze vitairatát, de csak később nyílik módja a publikálásra. Tartalma röviden: kik tartoznak az egyházhoz, Krisztus egyháza látható, örök, nem tévedhet, mik az igazi egyház ismertető jelei, csak a római egyház Krisztus igazi egyháza. ÓRY tanulmányában összeállította a *Diatribában* idézett korabeli katolikus, evangélikus, református és anglikán teológusok jegyzékét (34—35. lap) és a bibliográfiát (36—38. lap).

BELLARMINO a neki küldött példányt 1605. május 30-án köszöni meg az Örök Városból PÁZMÁNYnak: „annál inkább lekötöleztet Főtisztelendőséged, hogy önként elvállalta védelmemet”, mivel „hasznára van az egyháznak, hogy a gyengék miatt ne hiányozzanak olyan férfiak, akik új könyvekre megadják az új feleleteket” — idézi ÓRY BELLARMINÓT (16—17. lap).

PÁZMÁNYnak e BELLARMINO helyett készített válasza, bár a régebbi bibliográfiák (pl. a brüsszeli Philippus ALEGAMBE a Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu antwerpeni 1643-as kiadásában, továbbá a múlt században PEINLICH, aki a grazi egyetem 1573—1773 közt megjelent nyomtatványait jegyezte — 14. lap) említették és maga PÁZMÁNY is nem egyszer hivatkozott rá (pl. MAGYARI ellen írt *Feleletében*, a *Tíz Bizonyosságban*, a *Rövid Tanúságban*, a *Keresztyéni Feleletben* — 14—16. lap), sokáig rejtve maradt.

* Pázmány Péter Krisztus látható egyházáról. *Diatriba theologica*. PÁZMÁNY első latin munkája. Bevezetéssel kiadja ÓRY Miklós. Eisenstadt, 1975, Prugg Verlag.

ŐRY a mű stílusával, mint belső érveléssel is bizonyítja, mégpedig meggyőzően PÁZMÁNY szerzőségét (19–21. lap). Figyelmet érdemel az a rész, melyben elemzi az ilyen libellusok szerzőségének kérdését, különös tekintettel a jezsuita egyetemekre (9–12. lap).

1941-ig ŐRY szerint egy példányról volt tudomásunk, ezt a múlt század végén HELLEBRANT Árpád fedezte fel a prágai egyetemi könyvtárban (RMK III. 1018.). Mivel a cím szerint ezt a Krisztus látható földi egyházáról WITHAKER elleni tételt PÁZMÁNY Péter gráci egyetemi tanár elnöklete alatt BRENNER Frigyes, a bölcselet magisztere, a teológiai baccalaureusi szigorlat alkalmával 1605. március 30-án védte meg, nem tulajdonították PÁZMÁNY munkájának, és ezért nem került be a századfordulón megjelent összes munkáinak gyűjteményes kiadásába. Ez a BRENNER Frigyes — ki 1605-ben a grazi domonkos apácák házi lelkésze volt — az ajánlásból kitűnően családi kapcsolatban állott BRENNER Mártonnal (1548–1615), kora egyik legmarkánsabb püspök egyéniségével, Seckau-Graz főpásztorával, Stájerország apostolával, PÁZMÁNY jó emberével (lásd *Lexikon für Theologie und Kirche* 2, 1958, 670). Az 1605-ös grazi kiadásból a prágai példányon kívül, melyet PÁZMÁNY ajándékozott az ottani jezsuita kollégiumnak, ŐRY egy rómain (Biblioteca Nazionale Centrale, jelzete 6. 38. I. 33., kötetstábláján BELLARMINO bíborosi jelvényeivel) és három grazi példányt ír le (Egyetemi Könyvtár, jelzete I. 10250., talán PÁZMÁNY példánya, Püspöki Levéltár BRENNER könyvtára, jelzete 54 I. A 2/7-15., ebbe kézzel beírva a disputáció napja és a Ferences könyvtár, jelzet nélkül, ezt BRENNER Frigyes ajándékozta ferences gyóntatójának).

A hasonmás kiadás kézhezvétele után az Országos Széchényi Könyvtárban eredménnyel járt kutatásunk PÁZMÁNY *Diatribája* után. 1939-ben 1424. szám alatt került be ERNST Lajos (1872–1937 — lásd róla *M. Életrajzi Lexikon* 1, 1967 442–443) gyűjteményéből a Széchényi Könyvtárba 18. századi papírkötésben, pergamencsík gerinccel, rajta a régi jelzettel „18.”. Mai jelzete RMK III. 1018.

PÁZMÁNY sajátkezűleg írta be az ajánlást a ZRÍNYI-családnak: „Illustriss^o Dño Comiti Zrini obseruantia' ergo' P. Pazmanj.” Az A₂ levél rektóján olvasható tintával írt bejegyzés: „Pázmán Péter Zrínyi Péternek ajánlja. Ernst Lajos gyűjtése” minden bizonnyal téves. Valószínűleg ZRÍNYI VI. MIKLÓSNAK († 1625) vagy ZRÍNYI V. Györgynek († 1626) szól az ajánlás, melynek írása az 1605 körüli Pázmány kezére vall — amint ezt ŐRY 1976. ápr. 10-én e sorok írójához intézett levelében megállapítja —, semmiképp sem ZRÍNYI Péternek (1621–1671). A Zrínyiek tulajdonából LACZKOVICH Pálhoz került. Bár NAGY Iván, SZINNYEI József és KEMPELEN Béla is említ LACZKOVICH-családokat, mivel a keresztnév nem egyezik, egyelőre nem sikerült megállapítanunk, melyikről van szó. Egykori tulajdonosai közül az egyik a számára fontosabb részeket itt-ott tintával aláhúzta.

Bevezető tanulmányában ŐRY beszámol arról, hogy a *Diatribával* kapcsolatos kutatásai során még négy másik libellusra bukkant, melyeknek szerzője szintén PÁZMÁNY. Ezek filozófiai tételeket tartalmaznak és PÁZMÁNY elnöksége alatt kerültek disputációra Grazban (32–33. lap, könyveszeti leírásuk 38. lap). Értékes adalékokat szolgáltathatnak PÁZMÁNY filozófiai tanához.

ŐRY Miklós bevezetéssel együtt közzétett hasonmás kiadása nyereség a 17. századi hitvitázó irodalom kutatóinak, s egyben gazdagítja PÁZMÁNY-képünket. Reméljük, hogy a magyar, elsősorban az egyházi könyvtárakban jelenleg folyó felmérések még újabb hazai példányokat hoznak elő rejtékhelyükről. S ugyanez vonatkozik a külföldi könyvtárakra is.

KOVÁCH ZOLTÁN